

Türkmen şahyry Muhammet Fizuly Baýatly

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmen şahyry Muhammet Fizuly Baýatly TÜRKMEN ŞAHYRY MUHAMMET FIZULY BAÝATLY

«Baýat boýundan bir är gopdy...»

(«Gorkut ata»)

Taryhyny gadym zamanlardan alyp gaýdýan türkmen edebiýatynyň has ösen döwrüniň orta asyrlar bolandygy ikuçsyzdyr. Şol döwürlerde Merkezi Aziýada ýaşap geçen Mahmyt Kaşgarly, Abu Abdylla Muizzi, Omar Haýýam, Hoja Ahmet Ýasawy, Ýunus Emre, Mahmyt Pälwan, Ahmet Burhaneddin Siwasly (Kady Burhaneddin), Horezmi, Seýit Nesimi, Alyşir Nowaýy, Ahmet Wepaýy, Muhammet Fuzuly, Muhammet Baýram han, Abdyrahym han, Berhurdar Türkmen, Garajaoglan ýaly beýik şahyrlar, akyldar alymlar öz eserleri bilen dünýä edebiýatynyň altyn hazynasyny baýlaşdyryldyrlar. Galyberse-de, «Gorkut ata», «Görogly» ýaly şadessanlarymyz, «Şasenem-Garyp», «Hüýrlukga-Hemra», «Saýatly-Hemra», «Nejeboglan» ýaly ýazary näbelli dessanlarymyz geçmişde örän ussat ýazyjy-şahyrlarymyzyň ýaşap geçendigidinden habar berýär. Sungatda, medeniýetde, edebiýatda we ylymda uly işler bitiren türkmen ägirtleriniň, beýik akyldarlarynyň bolandygyna taryh hem şaýatlyk edýär.

Biziň hemmämize mälim bolşy ýaly, ata-babalarymyz dünýäniň medeni ösüşine saldamly goşanlarlar goşupdyrlar. Arap, pars we beýleki dilleri oňat özleşdiren akyldar şahyrlarymyz ene dilinde ~ türkmen dilinde hem ajaýyp eserler döredip, bize miras galdyrypdyrlar. Şolaryň biri hem öz döwründe uly meşhurlyga eýe bolan we häzirki günlerde-de sygryýet äleminde giňden tanalýan türkmen şahyry Muhammet Fizuly Baýatlydyr.

Şahyryň hakyky adynyň Muhammet bolandygy mälimdir. Emma haçan hem nirede dünýä inendigi barada anyk maglumat ýok.

Takmynan, 1483-nji ýylda dünýä inendigi çaklanylýar. Dünýä inen ýeri hökmünde Kerbela, Hille, Bagdat şäherleri ýaly dürli garaýyşlar bar. Şahyryň hakyky adynyň Muhammetdigi, kakasyna bolsa Süleýman diýlendigi hakyndaky ilkinji anyk maglumatlary Kätip Çelebi «Keşfüz-Zunun» atly eserinde agzap geçýär. Şahyr häzirki güne çenli hem Muhammet ibn Süleýman ady bilen tanalýar. Şahyryň kakasynyň Hillede müfti bolandygy, kakasyndan soň Rahmetulla atly pirden ylym öwrenendigi, hatda piriň gyzyna aşyk bolandygy dogrusyndaky gürrüňler bolsa diňe rowaýatlygyna galýar.

Fizuly şahyryň ýörgünli ulanan edebi lakamy bolup, ol «päk ahlakly, gowy gylykly, ýagşylyk etmegi halaýan» diýmegi aňladýar.

Käbir çeşmelerde şahyryň gadymy oguzlaryň baýat tiresinden bolandygy, käbir maglumatlarda bolsa Akgoýunly türkmenlerdendigi aýdylýar. Şahyryň asly, megerem, Orta Aziýadan Yraga göçüp baran we oturymly halklaryň birine öwrülip giden şol baýatlardan bolmaly. Baýatlaryň has irki zamanlardan bäri Gündogar Türkmenistanda, esasanam, Lebap welaýatynyň käbir ýerlerinde köplük bolup ýaşap gelendigi mälimdir. Olaryň Hazar deňziniň ýakalaryna, şol sanda, Kiçi Aziýa we Yraga çenli ýaýrandyklary hakynda-da maglumatlar bar. XVI asyrdan Anadoluda jemi 42 ýerde baýatlaryň oturymly ilatynyň bardygyny bellemek mümkin.

Muhammet Fizuly döwrüniň üç beýik medeniýet dili bolan türki, arap we pars dilleriniň üçüsünde-de kämil diwanlar ýazmagy başaran şahyr hem alymdyr.

Şahyryň özboluşly edebi şahsyýeti döwürdeşleri hem-de soňky edebiýaty öwrenijiler tarapyndan iki jähetten öwrenilmegine getiripdir. Oňa döwrüniň alymlary beýik akyldar hem paýhasly ynsan hökmünde garasa, dünýewi pikirli adamlar ony ajaýyp lirik şahyr hasaplaýarlar. Megerem, Gündogar edebiýatynda döredijiligi goşa ganatly hasaplanýan şahsyýet juda seýrek bolsa gerek. Şahyr diňe şygry ýazmak bilen çäklenmän, öz zamanasynyň ykdysady we jemgyýetçilik meselelerine hem ýüzlenipdir. Onuň kalam ylymy, yslamyň öňe saýlanan ylymy ugurlary hakynda dürli kitaplar ýazandygyny hem ýatlasak, onda

Fizulyňyň edebi döredijiliginse üç keşp ~ şahyr, öwüt-ündewçi hem-de akyldar alym şahsyýeti ýüze çykarýar.

Şahyryň şygrynda söýgi hem yşk temasy ynsanlary birek-birege ýakynlaşdyrýan, olarda dostlugy hem mähribanlygy ýüze çykarýan duýgudyr.

Şygrylarda gözelligi duýmak, ynsanlar bilen mylakatly gatnaşmak, ýaradylan ähli janly-jandarlary söýmek ýaly temalar eriş-argaç bolup geçýär. Şahyryň köňül nagmalaryndan syzyp çykan setirleri ynsanda kalby päklik, durmuşa söýgi, hemme zada oňyn garamak, ynsanyň maddy hem ruhy gözelligine hormat goýmak ýaly duýgulary oýarýar. Şahyryň şöhraty, eserleriniň ençeme asyrlap aýratyn sarpa goýlup okalmagy onuň çuňňur zehininden habar berýär. Esasan hem gazallarynyň jemi bolan «Diwanynyň» köp ýyllaryň dowamynda ençeme muşdaklary tarapyndan elden-ele geçip göçürilendigini we şol nusgalaryň göwünlerden-göwünlere ýaýrandygy aýratyn bellärliklidir. Elbetde, Fizulyňyň öz eli bilen ýazan golýazmasy heniz tapylmady. Emma dünýäniň dürli künjeginde Gündogar edebiýatyna degişli golýazmalaryň saklanýan hazynasynda Fizuly Baýatlynyň eserleriniň bardygyny aýdyp bileris. XX asyryň başlarynda her bir türkmen maşgalasynda diýen ýaly Fizulyňyň diwanynyň bolandygy hakynda ygtybarly maglumatlar bar. Sebäbi şol döwürlerde sowat öwrenýän okuwçylara Fizulyňyň diwanyny okadypdyrlar.

Fizuly jemi 16 sany eser döredipdir. Olardan 14-si öz ýazan eserleri bolup, ikisi bolsa terjimedir. Bu eserleriň iň esasyly şahyryň arap, pars we türki dillerinde ýazan diwany, «Leýli-Mejnun» poemasy, «Syhhat we maraz» («Saglyk we kesel»), «Şikaýatnama», «Rind-u zahyt» («Rind we zahyt»), «Enis-ul kalp» («Ýürek dosty»), «Söhhbet-ul esmar» («Miweleriň söhbedi»), «Matla-ul ygtykat» («Ygtykadyň dogýan ýeri»), «Hadikat-üs Sueda» («Bagtlylaryň bossany») we beýlekilerden ybaratdyr.

Muhammet Fizuly Gündogar edebiýatynda giňden öwrenilýän beýik şahsyýetdir. Şahyryň türkmen nusgawy edebiýatynyň wekillerine hem edebi mekdep bolandygyny aýtsak, hakykatdan daş düşdügimiz bolmaz. Onuň «Ýanmazmy?» gazalyna Nurmhammet Andalybyň ýazan

neziresi ~ tahmysy çeperçilik babatda hem, many bitewüligi babatda hem gazal bilen bir heñden gopýar:

■ Ýanmazmy?

(Fizulyňyň gazalyňa tahmys)

Pygan, kim ol lebi-meýgun içip ganymany ganmazmy?
Hazyn janynga her dem zulmy-bidadyn aýanmazmy?
Ýanyp şowk oduna başdan-aýak jismim tükenmezmi?
«Meni jandam osandyrdy, jepadan ýar osanmazmy?
Pelekler ýandy ahyndan, myradym şemgy ýanmazmy?»

Bolup ol but nykapefken, çeker men dertlig şiwen.
Pelek sakfyn kylyp rowzan, gazam enduh, ýerim gülhan,
Esim wale, tilim elken, sözüm bolgaýmu mustahsan,
«Gamym pynhan tutardym men, diýdiler ýara kyl röwşen,
Diýsem ol biwepa, bilmen, ynanarmy, ynanarmy?»

Çykypdyr mehi-taban, jemalydan jahan rahşan,
Guwan, eý göz, köňül, eý jan, içiňde galmasyn arman,
Elendirme edip haýran, kylypdyr wagtdaýy-peýman,
«Kamu bimaryna janan dowayı dert eder yhsan,
Niçik kylmaz maňa derman, meni bimara sanmazmy?»

Gözüň pür pitneýi-jadu, gazaly-müşgi-anbar bu,
Atar sen ok keman ebri, kylar men janymany kabu,
Durur köňlüm oňa ötru, barur eşkim bolup ju-ju.
«Güli-ruhsaryňa garşu gözümde ganly akar suw,
Habybym, pasly-güldür bu akar suwlar bulanmazmy?»

Pyrakyňda meni-bidil, işim müşgil üze müşgil,
Tutup sen gaýr ile mähfil, ýatyp men hassa aýu-ýyl,
Seri-köýüň kylyp menzil, myradym bolmady hasyl,
«Degildim men saňa maýyl, sen etdiň aklymy zaýyl,
Maňa tagn eýleýen gapyl, seni görgeç utanmazmy?»

Çykypdyr nämusulmany, kylypdyr kasdu-imany,
Pelekte ahy-suzany, gözümde eşki-galtany,
Içimde derdi-pynhanym, tebib-a, ýokmy dermanym?»

«Şebi-hijran ýanar janym, döker gan çeşmi-girýanym,
Oýadar halky efganym, gara bagtym oýanmazmy?»

Jahanda doly gowgadyr, pygany-Andalybadyr,
Ne ýañlyg şuruşefzadyr, tilim waspynda guýadyr,
Aňa köýüňde mäwadyr, elinde jamy-sähbadyr,
«Fizuly rindi-şeýdadyr, hemişe halka ryswadyr,
Görüň, kim bu ne söwdadyr, bu söwdadan usanmazmy?»

Jumamuhammet AMANSEÝIDOW,
Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynyň Milli golýazmalar
institutynyň uly ylmy işgäri.

turkmendili_2016 Edebiýaty öwreniş